An Analysis of the Megatrends Effects on the Future of the Iranian-Islamic City through Structural Analysis and Scenario Planning: A Case Study of the Historical Context of Tabriz

Masoumeh Ayashm*
PhD in Islamic Urbanism, University Instructor and Urban Planner, Tabriz, Iran.
(Received 28 Nov 2020, Accepted 28 Jan 2021)

The world today is witnessing an ever-increasing number of events taking place across countries. These events, which are the driving forces of globalization, are progressing and transforming cities at all levels, and levels as megatrends and trends. As a result, new needs and issues are emerging in cities that take cities away from their core values. The cities of Iran are no exception to this rule and have been affected by these megatrends and trends. The megatrend refers to a phenomenon that, given its previous developments, can be seen to have a certain direction and can be expected to move in the same direction in the future. The megatrend refers to regularities that consist of a combination of several smaller sub-trends. Therefore, the most important characteristic of the megatrend is its high importance, high probability and its continuity over time. Therefore, the main purpose of this article is to understand the effects of current megatrends and trends on the Iranian-Islamic city and future of that, with a structural analysis and scenario planning approach. The main question of the research is: What is the future of the Iranian-Islamic city in the face of megatrends? And what are the trends in the contemporary Iranian city and the trends in the historical context of the city of Tabriz? The research method is a complex combination, using library and documentary study, Delphi technique (questionnaire, in-depth interview), structural analysis technique, and scenario writing. The first step in future research is to discover the trends that are currently underway. So, according to the studies and surveys conducted, 21 trends in contemporary Iranian cities were identified. Then, the 12 trends of Tabriz city were explained and using the technique of structural analysis and scenario planning, the future of the Iranian-Islamic city in the face of the trends of Tabriz city in the form of triple urban scenarios (optimistic and golden scenario, pessimistic and catastrophic scenario and continuation scenario) were analyzed. One of the important results of the present dissertation is the orientation of the third scenario towards the second scenario, which re-emphasizes the need for a serious review of the policies of the historical context of the Tabriz city. Among the twelve trends in the historical context of Tabriz, the trend of virtual communication, the trend of urban issues, the trend of consumerism, the trend of machine life and the trend of apartment living have the most tendency towards the pessimistic scenario. This indicates the need for special attention and recognition in the policies of organs and institutions related to these trends. Ignoring the trends and their effects on the city and its values and insisting on current processes in the city structure cause irreparable damage to cities. Therefore, it is necessary to have a conscious view of trends and their initial identification. This can create many grounds for changes in urban management systems and other urban layers and being the initial basis for the same great movement in Iranian-Islamic valuable cities.

Keywords: Mega-Trends, Future of Iranian-Islamic City, Structural Analysis, Scenario Planning.

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

* Corresponding author. E-mail: masoumeh.ayashm1389@gmail.com

Copyright© 2020, the Authors | This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

مقالهٔ پژوهشی

DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195

سال پنجم، شماره دوم- پاییز و زمستان ۹۹

واکاوی تأثیرات کلان‌روندها بر آیندهٔ شهر ایرانی-اسلامی با رویکرد تحلیل ساختاری و سناریونگاری؛ نمونهٔ موردی بافت تاریخی تبریز

معصومه آیشم*

دکتری شهرسازی اسلامی، مدرس دانشگاه و پژوهشگر آزاد، تبریز ، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۹/۸، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۹)

چکیده

جهان امروزه شاهد افزایش روزافزون رویدادهایی هست که در سرتاسر کشورها جریان می‌یابند. به‌تبع این موضوع، نیازها و مسائل جدیدی در شهرها در حال پیدایش است که شهرها را از اصالت و خصوصیات زمینه‌ای خود دور می‌کند. شهرهای کشور ایران نیز از این قاعده مستثنی نبوده‌اند و تحت تأثیر این کلان‌روندها و روندها قرارگرفته‌اند. ازاین‌روی، هدف اصلی مقالهٔ حاضر «فهم تأثیرات کلان‌روندها و روندهای جاری بر آیندهٔ شهر ایرانی-اسلامی با رویکرد تحلیل ساختاری و سناریونگاری» است. روش پژوهش، ترکیبی پیچیده، با بهره‌گیری از مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی، تکنیک دلفی (پرسش‌نامه، مصاحبهٔ عمیق)، تکنیک تحلیل ساختاری و سناریونگاری است. با توجه به مطالعات و بررسی‌های انجام‌شده، بیست و یک روند در شهرهای معاصر ایرانی شناسایی شد. سپس روندهای دوازده‌گانه شهر تبریز تبیین شدند و با بهره‌گیری از تکنیک تحلیل ساختاری و سناریونگاری، آینده شهر ایرانی-اسلامی در مواجهه با روندهای شهر تبریز در قالب سناریوهای سه‌گانهٔ شهری، واکاوی شد. جهت‌گیری سناریوی وضع موجود در بافت تاریخی تبریز، به سمت سناریوی بدبینانه، از نکات مهم در سناریونگاری محسوب می‌شود که لزوم بازنگری جدّی در سیاست‌های شهری را نشان می‌دهد. بی‌توجهی به روندها و تأثیرات آن‌ها بر شهر و ویژگی‌های آن و پافشاری بر فرآیندهای فعلی در ساختار شهر، زیان‌های جبران‌ناپذیری را بر شهرها و اصالت آن‌ها وارد می‌کند. ازاین‌روی، شناسایی دقیق و توجه ویژه به کلان‌روندها، خاصّه روندهای شهرهای معاصر، منجر به تحول در نوع نگرش سیستم مدیریت شهری می‌شود و این نگاه آگاهانه بستری مطلوب در جهت تعالی شهر فراهم می‌آورد.

واژگان کلیدی

کلان‌روندها، آیندهٔ شهرایرانی-اسلامی، تحلیل ساختاری، سناریونگاری.

* نویسندهٔ مسئول مکاتبات: masoumeh.ayashm1389@gmail.com

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

مقدمه

امروزه تغییرات جوامع با سرعت بیشتری به وقوع می‌پیوندند. تمایل روزافزون به جهانی‌شدن به همراه حفظ ویژگی‌های ملی، قومی و فرهنگی و بسیاری عوامل دیگر، لزوم درک بهتر از تغییرات و آینده را برای دولت‌ها، کسب‌وکارها، سازمان‌ها و مردم ایجاب می‌کند. از سویی دیگر می‌توان شاهد افزایش روزافزون رویدادهایی بود که در سرتاسر جهان جریان می‌یابند. این رویدادها که موج‌های پیشران جهانی‌شدن محسوب می‌شوند، با عنوان کلان‌روندها[1] در حال پیشروی و درنوردیدن شهرها هستند. این روندها به‌عنوان عوامل خارجی، بستر شهر را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند. ازاین‌روی بررسی و تبیین جایگاه روندها در شهر و فهم تأثیرات آن‌ها بر آینده شهری ازجمله نکات مهم و کلیدی در پژوهش حاضر است.

روندها، الگوهای تغییر در چیزهای پراهمیت از دید مشاهده‌گر هستند که در طول زمان به وقوع می‌پیوندند. نخستین گام در آینده‌پژوهی، کشف روندهایی است که هم‌اکنون در جریان هستند (Moqimi 2015). در همین راستا در پژوهش حاضر، با هدف فهم تأثیرات کلان‌روندها و روندهای جاری بر آینده شهر ایرانی–اسلامی، با رویکرد تحلیل ساختاری و سناریونگاری به بررسی این مهم پرداخته‌شده است. در جهت تدقیق موضوع، بافت تاریخی شهر تبریز محدودهٔ حصار نجف قلی خانی نیز به‌عنوان نمونهٔ موردی، مطالعه و ارزیابی‌شده است. بیشتر مساحت این محدوده در منطقهٔ هشت و بخشی از آن در منطقهٔ ده شهرداری تبریز قرارگرفته است. بافت تاریخی شهر تبریز به‌عنوان یکی از بافت‌های پیوستهٔ تاریخی کشور ایران، امروز در معرض چالش‌های بسیاری است که این چالش‌ها منجر به ارائهٔ طرح‌ها و برنامه‌های بسیاری در بستر این بافت می‌شود. از همین روی، بافت تاریخی شهر تبریز به‌عنوان نمونهٔ موردی انتخاب شد تا بررسی این موضوع، در این بستر بتواند منجر به تدقیق در طرح‌های ارائه‌شده شود. شناسایی روندهای جاری در شهر معاصر ایرانی، شناسایی روندهای تأثیرگذار در نمونهٔ موردی و بررسی نمونهٔ موردی با استفاده از تکنیک سناریو نگاری و تحلیل ساختاری ازجمله عناوین کلیدی در مقاله حاضر هستند که در ادامه به تفضیل آورده شده‌اند.

۱. چهارچوب و مبانی نظری پژوهش

۱-۲. روندهای شهر معاصر ایرانی

چالش‌های شهری امروزی نه‌تنها در جوامع اسلامی نمود داشته‌اند، بلکه در کشورهای غربی که خاستگاه نظریه‌های شهری محسوب می‌شوند نیز ایجاد شده‌اند. توسعهٔ نامتوازن شهر و ایجاد دوقطبی‌های درون‌شهری، تغییر اساسی خصوصیات شهر، تراکم‌های فوق‌العاده، تأسیسات عظیم زیربنایی و سرمایه‌گذاری‌های بسیار گسترده از این قبیل هستند (Pirbabaei 2018). یکی از محوریت‌های مهم در بحث مطالعهٔ آیندهٔ شهرها و ارزیابی کیفیات چشم‌اندازهای متصوّر شده، کلان‌روندها هستند. کلان‌روندها در پژوهش‌های امروزی بخش اساسی را به خود اختصاص داده‌اند و به‌تبع گستردگی و تنوع، تعاریف مختلفی نیز از کلان‌روندها ارائه شده است. واژهٔ کلان‌روند برای اولین بار در سال 1982 میلادی توسط نایسبیت[2] (Naisbitt 1982) با انتشار کتابی تحت عنوان «کلان‌روندها» مطرح شد. این کتاب چشم‌اندازی جدید را از هزارهٔ جدید بر اساس ده کلان‌روند، به تصویر کشید و شیوهٔ تحلیل روند را در حوزهٔ آینده‌پژوهی ارتقا داد. «کلان‌روند اشاره به قاعده‌مندی‌هایی دارد که از تلفیق چندین روند فرعی و کوچک‌تر تشکیل‌شده‌اند. بنابراین مهم‌ترین مشخصهٔ کلان‌روند، اهمیت زیاد، احتمال بالا و تداوم آن در طول زمان است» (Toivonen 2004).

کلان‌روندها ازلحاظ ماهیت، به‌گونه‌ای فضای کسب‌وکار و جامعه را تغییر می‌دهند که اثرات آن‌ها نه سال‌ها، بلکه چندین دهه پابرجا می‌مانند. از سوی دیگر، اثر این کلان‌روندها بر هر فرد جامعهٔ انسانی خواهد بود و فرصت‌ها

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

و تهدیدات ویژهٔ خود را بر فضای کسب‌وکار و جوامع انسانی فرود می‌آورند (Schwenker and Raffel 2014). کلان‌روند مفهومی معنادار است و به‌عنوان یک تغییر عظیم سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و یا فنّاورانه است که به‌کندی شکل می‌گیرد، اما شاید برای ده‌ها سال بر طیف وسیعی از فعالیت‌ها، روندها و ادراکات در ابعاد اجتماعی و دولتی تأثیر بگذارد. کلان‌روند، روند گسترده‌ای از یک اثر عمده و یا ترکیبی از زیر روندهایی است که خود قادر به خلق تأثیرات عمده هستند (Sheate and et al 2007).

مفهوم روند با مفهوم پیشگویی وقایع متفاوت است. در پیشگویی، حوادث یا حادثه‌ای در یک نقطهٔ مشخص زمان شروع می‌شوند و تحت موضوعات متعدد اجتماعی یا فرهنگی قرار می‌گیرند. سپس تغییرات ناشی از این پدیده‌های اجتماعی فرهنگی به‌طور اجتناب‌ناپذیری سبب تغییر آن موضوع در آن برههٔ زمانی می‌شوند. درصورتی‌که روند باید به‌طور جامع دربرگیرندهٔ مسائل باشد. چرخه عمرش طولانی باشد و گذشته، حال و آینده را در برگیرد و قدرتی داشته باشد که بتواند آینده را دستخوش تغییر کند (Aliahmadi and et al 2007).

ازاین‌روی می‌توان گفت، روند (ترند) درواقع رویداد و یا پدیده‌هایی هستند که میل و گرایش جامعه را به یک‌سوی خاص نشان می‌دهند، به‌عبارتی‌دیگر روندها نشان می‌دهند که در برههٔ خاص زمانی چه میل و گرایش در چه محوریت‌هایی وجود دارد و تداوم می‌یابد. زمانی که چند روند از یک حوزهٔ خاص در کنار هم قرارگیرند و زمینه تحول در آن حوزه را فراهم کنند، ما شاهد شکل گرفتن کلان‌روند خواهیم بود. کلان‌روندها درواقع خوی و منش جهانی را در ذات خود دارند و با سرعتی آهسته در پی تأثیرگذاری بر سطوح و لایه‌های مختلف شهر امروزی هستند.

نظریه‌پردازان و مؤسسات گوناگونی در باب کلان‌روندها و گونه‌های مختلف آن در دهه‌ها و سده‌های آتی صحبت کرده‌اند. به‌عنوان‌مثال نایسبیت (Naisbitt 1982) ده کلان‌روند خود را بدین‌صورت ارائه می‌دهد: ۱) تولید انبوه اطلاعات؛ ۲) فناوری پیشرفته؛ ۳) ظهور اقتصاد جهانی به‌جای اقتصادهای ملی و محلی؛ ٤) مدیریت کسب‌وکار؛ ۵) تمرکززدایی؛ ٦) نگرش جدید به فردگرایی؛ ۷) دموکراسی مشارکتی؛ ۸) شبکه‌ها به‌عنوان تسهیل‌گر؛ ۹) شهرنشینی و سرعت‌بالای گسترش آن؛ ۱۰) تنوع گزینه‌ها به‌خصوص در رابطه با نقش زنان در جامعه. مک‌کان (McCann 2016) کلان‌روندهای جاری را مشتمل بر: ۱) نوزایی و احیاء شهرنشینی؛ ۲) زیرساخت‌های شهری؛ ۳) جمعیت سال‌خورده؛ ٤)افزایش منابع مالی؛ ۵) پایداری؛ ٦) تکنولوژی و فنّاوری‌های مخرب، می‌داند. دیکسون[۳] (Dixon 2016) در کتاب خود تحت عنوان «آینده تقریباً همه‌چیز » کلان‌روندهای عصر حاضر را شناسایی و تحلیل می‌کند و آن‌ها را در شش دسته قرار می‌دهد: ۱) همه‌چیز سریع‌تر می‌شود؛ ۲) توسعه شهرنشینی؛ ۳) شکل‌گیری قبیله‌های جدید؛ ٤) جهانی‌شدن همه‌چیز؛ ۵) افراطی‌گری؛ ٦) تغییر نگرش نسبت به اخلاق. هر کلان‌روند خود مشتمل بر روندهای متعددی است که درگذر زمان شکل‌گرفته است و بر همهٔ افراد حوزهٔ جغرافیایی تأثیرگذاری خود، اثر می‌گذارد و مطلوبیت و نامطلوب بودن از نتایج این روندها و کلان‌روندها است.

سیدمیرزایی (Seyyed Mirzaei 2014) روندهای تأثیرگذار بر شهر و شهرنشینی را در دهه‌های آینده مشتمل بر پنج محور می‌داند: ۱) محور جمعیتی؛ ۲) محور اقتصادی؛ ۳) محور اجتماعی؛ ٤) محور زیست‌محیطی. دولتشاه (Dollatshah 2016) در پژوهش خود روندهای جاری در شهر را شامل: ۱)رشد ناهمگون جمعیت جهان، به‌صورت کاهش رشد جمعیت کشورهای توسعه‌یافته و افزایش رشد جمعیت کشورهای درحال‌توسعه؛ ۲) رشد ارزش‌های شخصی و افول ارزش‌های سنتی، قدرت گرفتن افراد؛ ۳) تنوع در اعتقادات مذهبی، دور شدن از مذاهب سنتی؛ ٤) افزایش مهاجرت بین کشورها؛ ۵) ارتقای سطح تحصیلات توأم با افزایش اطلاعات در دسترس؛ و ٦) گسترش شهرنشینی و رشد شهرها در سراسر جهان می‌داند. فنی (Fanni 2014) نیز روندهای دهه‌های پیش رو در کشور را مشتمل بر ۱) گسترش روند صنعتی شدن؛ ۲) رشد شهرنشینی و شهرهای جهانی؛ ۳) افزایش مسائل محیط‌زیست؛ ٤) شکاف وسیع جهانی میان فقر و غنا؛ و ۵) مهاجرت‌های انسانی؛ می‌داند.

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

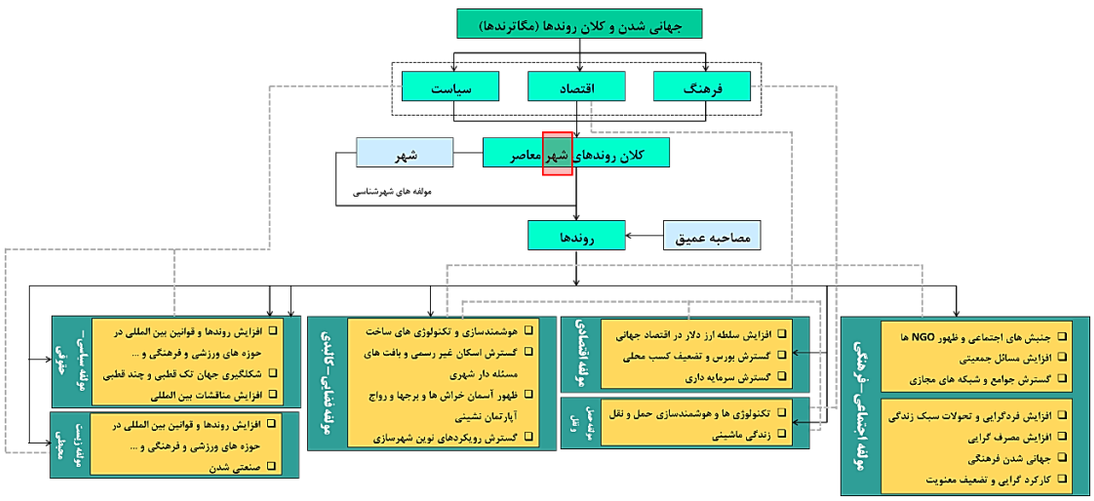
با توجه به دیدگاه‌های آورده شده در رابطه با موضوع روندها و کلان‌روندها، می‌توان به این موضوع اشاره کرد که کلان‌روندهای عصر حاضر، درمجموع یکسان هستند و تنها بسته به بستر، زمینه و زمان تغییر پیدا می‌کنند. این تغییر، در پروسهٔ هر روند و نتایج آن بروز داده می‌شود. به‌عنوان‌مثال کلان‌روند تغییرات جمعیتی، مبحث مهمی بوده که کشورها و جوامع بسیاری را درنوردیده است، اما با توجه به زمینه و بستر مطالعاتی، ممکن است روند و نتایج منتج از آن در جامعه‌ای به‌صورت افزایش جمعیت کهن‌سالان و در نمونهٔ دیگری به صورت افزایش مسئلهٔ مهاجرت باشد. در همین راستا می‌توان گفت لزوم بررسی آینده‌های محتمل بر شهرهای معاصر ایرانی–اسلامی، درگرو شناسایی دقیق کلان‌روندها و روندها تأثیرگذار است که در بخش بعدی این مهم، تبیین شده است.

۳. روش پژوهش

روش تحقیق درواقع، مفصلی است که طرح نظری تحقیق را با کار میدانی و مشاهدات و تحلیل اطلاعات ارتباط می‌دهد. ازاین‌روی از کلیدی‌ترین بخش‌های پژوهش محسوب می‌شود. با توجه به هدف، روش پژوهش ترکیبی پیچیده، با بهره‌گیری از مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی، تکنیک دلفی (پرسش‌نامه، مصاحبه عمیق (Deep interview))، تکنیک تحلیل ساختاری و سناریو نگاری با نرم‌افزار میک مک[4] است. ازاین‌روی در ابتدا روندهای جاری در شهر معاصر ایرانی از طریق مصاحبهٔ عمیق با پنج نفر از متخصصان در حوزهٔ معماری، شهرسازی، مدیریت و برنامه‌ریزی شهری، آینده‌پژوهی، علوم سیاسی–اجتماعی و کدگذاری، شناسایی شد. در ادامه، تأثیرگذاری روندها بر آینده شهر ایرانی–اسلامی در نمونهٔ موردی (بافت تاریخی تبریز محدودهٔ حصار نجف قلی‌خانی) با بهره‌گیری از تکنیک تحلیل ساختاری و سناریونگاری (سناریوهای سه‌گانه شهری) به ارزیابی گذاشته شد. در شناسایی روندهای کلیدی در شهر تبریز پرسش‌نامه‌ای تدوین و در میان دَه نفر از متخصصان توزیع شد. در تکنیک ساختاری نیز پرسش‌نامه‌ای مجزا درمیان دَه نفر از متخصصان این حوزه ارائه شد و در تکنیک سناریونگاری نیز از مصاحبهٔ عمیق در میان پنج نفر از متخصصان بهره برده شد. درمجموع، جهت نگارش پژوهش حاضر از نظرات سی نفر از متخصصان حوزه استفاده شد.

روش شناسایی روندهای جاری در شهر، در دانش آینده‌پژوهی، با استفاده از مصاحبه‌های عمیق با متخصصان شهری عنوان می‌شود. ازاین‌روی با پنج نفر از متخصصان در حوزهٔ معماری و شهرسازی، برنامه‌ریزی و آینده‌پژوهی، مصاحبهٔ عمیق صورت گرفت و با کدگذاری نتایج به دست آمده از مصاحبه‌ها، بیست و یک روند در شهر معاصر ایرانی شناسایی شد که بیشترین تأثیر را در شهرهای امروزی برجای می‌گذارند. این روندها شامل: ۱) جنبش‌های اجتماعی و ظهور NGO ها؛ ۲) افزایش مسائل جمعیتی–بهداشتی؛ ۳) گسترش جوامع و شبکه‌های مجازی؛ ٤) افزایش فردگرایی و تحولات سبک زندگی؛ ٥) افزایش مصرف‌گرایی؛ ٦) جهانی‌شدن فرهنگی؛ ۷) کارکردگرایی و تضعیف معنویت؛ ۸) افزایش سلطهٔ ارز دلار در اقتصاد جهانی؛ ۹) گسترش بورس و تضعیف کسب‌وکارهای محلی؛ ۱۰) گسترش سرمایه‌داری؛ ۱۱) هوشمندسازی و فنّاوری‌های ساخت‌وساز؛ ۱۲) گسترش اسکان غیررسمی و بافت‌های مسئله‌دار شهری؛ ۱۳) ظهور آسمان‌خراش‌ها و برج‌ها و رواج آپارتمان‌نشینی؛ ١٤) گسترش رویکردهای نوین شهرسازی؛ ۱٥) افزایش روندها و قوانین بین‌المللی در حوزه‌های ورزشی و فرهنگی و ... ؛ ١٦) شکل‌گیری جهان تک‌قطبی و چندقطبی؛ ۱۷) افزایش مناقشات بین‌المللی؛ ۱۸) تکنولوژی‌ها و هوشمندسازی سیستم حمل‌ونقل؛ ۱۹) زندگی ماشینی؛ ۲۰)تغییرات اقلیمی و کاهش منابع حیاتی و ۲۱) صنعتی شدن است. از سویی دیگر در جهت ادراک و خوانش سریع روندهای مستخرج و تحلیل‌های دقیق‌تر می‌توان این بیست و یک روند را در قالب شش حوزهٔ مطالعاتی مطرح کرد. این روندها بیشتر در قالب حوزهٔ مطالعاتی فرهنگی–اجتماعی، حوزهٔ مطالعاتی اقتصادی، حوزهٔ مطالعاتی سیاسی–حقوقی، حوزهٔ مطالعاتی کالبدی–فضایی، حوزهٔ مطالعاتی زیست‌محیطی و حوزهٔ مطالعاتی حمل‌ونقلی قرار می‌گیرند.

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]



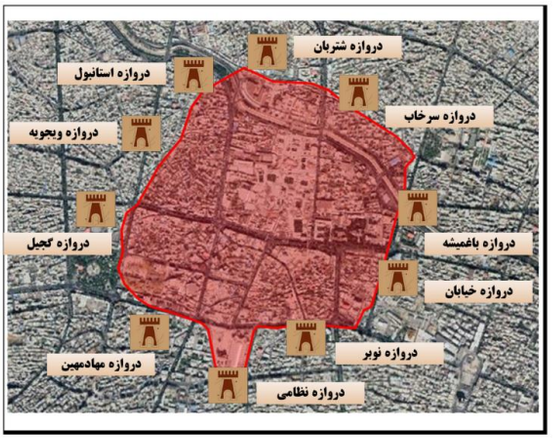
تصویر ۱: شناسایی و استحصال کلان‌روندهای شهر معاصر ایرانی
Fig. 1: Identifying and achieving the Megatrends of the Iranian contemporary city

٤. بحث و یافته‌های پژوهش

معرفی نمونهٔ موردی

تبریز یکی از شهرهای بزرگ ایران و مرکز استان آذربایجان شرقی است. این شهر با مساحتی حدود ۱۲۰۰ کیلومترمربع، پس از تهران و مشهد، سومین شهر بزرگ ایران محسوب می‌شود. با کشفیات اخیر در محوطهٔ مسجد کبود، قدمت تبریز تا ٤٥۰۰ سال برآورد می‌شود. شهر دارای دروازه‌های متعددی بوده و بیش از ۳۰۰ کاروانسرا در آن جای داشته است. به دلیل استقرار آن، در منطقهٔ جغرافیایی خاص، شهر پی‌درپی دستخوش حوادث طبیعی مانند زلزله شده است. بااین‌حال بافت تاریخی شهر تبریز ازجمله بافت‌های یکپارچه و منسجم محسوب می‌شود که تاکنون حفظ‌شده است. در بستر تاریخ، افراد بسیاری سعی در تاریخ‌نگاری و نقشه‌نگاری از بافت شهر داشته‌اند که امروزه این نقشه‌ها و طرح‌های ترسیمی در شناسایی محدودهٔ بافت تاریخی شهر تبریز، سیر تحول و توسعهٔ ادواری آن، واجد جایگاه ویژه‌ای هستند.

آخرین حصار تبریز، بعد از زلزله سال ۱۱۹۳ هـ‌ق توسط نجف قلی‌خان دنبلی طراحی و احداث شد. نجف قلی‌خان برای جلوگیری از تاراج شهر توسط اشرار که هر از گاهی به تبریز پس از زلزله حمله‌ور می‌شدند، تصمیم گرفت حصاری را با سرعت در اطراف تبریز احداث کند. از ویژگی‌های آن حصار، کوچک شدن محدودهٔ تبریز هنگام احداث آن بود و محدودهٔ دیوار شهر کوچک‌تر از محدودهٔ



تصویر ۲: موقعیت حصار و دروازه‌های تاریخی آن
Fig. 2: The location of the fence and its historic gates, Source: Author

دیوارهایی شد که پیش‌ازاین به دور تبریز کشیده شده بودند (Nejadebrahimi 2014). محدودهٔ این حصار و دروازه‌های آن را می‌توان بدین‌صورت نشان داد.

محدودهٔ حصار نجف قلی‌خانی درگذر زمان، بستر تحولات فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و کالبدی بسیاری بوده است؛ به‌گونه‌ای که ساختار آن دگرگونی‌های بسیاری را متحمل شده است. در حال حاضر این محدوده شامل محلات مسکونی، بازار تاریخی و فضاهای تجاری در گونه‌های متنوع خود و همچنین فضاهای شهری است. می‌توان محدودهٔ حصار نجف قلی‌خانی را در بافت فعلی حاضر شهر تبریز مشتمل بر بخشی از محلات: راسته کوچه، شهناز، تربیت، نوبر، خیابان دوه چی و همچنین بازار تاریخی تبریز امروزین

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

دانست. در این پژوهش، به بررسی تأثیر کلان‌روندها بر بستر شهر و آیندهٔ آن پرداخته‌شده است تا تأثیر این کلان‌روندها و روندها بر شهر، منطقه و محلات و حوزه‌های شهری تبیین شود به‌گونه‌ای که بتوان در آینده آگاهانه‌تر و هوشیارتر گام برداشت.

بحث و یافته‌های پژوهش

بررسی و ارزیابی نمونهٔ موردی در این پژوهش با تدوین و توزیع پرسش‌نامهٔ خبرگان در میان متخصصان و مدارک معتبر و مطالعات خود پژوهشگر صورت گرفته است. در راستای تدقیق روندهای جاری در بافت تاریخی شهر تبریز، ابتدا یک پرسش‌نامهٔ مجزا برای دَه نفر از متخصصان ارسال و از آن‌ها خواسته شد از میان بیست و یک روند جاری در شهرهای معاصر ایرانی، مهم‌ترین و تأثیرگذارترین روندها را در شهر تبریز خاصه در بافت تاریخی انتخاب کنند و به آن‌ها در قالب رتبه‌بندی اولویت بدهند. در ادامه، با توجه به پرسش‌نامه‌های جواب داده‌شده، اولویت‌های روندهای جاری در شهر تبریز کدگذاری شدند و مهم‌ترین آن‌ها انتخاب شد که از میان بیست و یک روند جاری در شهرهای معاصر ایرانی، دوازده روند به‌عنوان مهم‌ترین روندهای تأثیرگذار بر بافت تاریخی شهر تبریز خاصه محدودهٔ حصار نجف قلی‌خانی انتخاب شدند. این دوازده روند انتخابی شامل: روند ارتباطات مجازی، روند شهرنشینی، روند مصرف‌گرایی، روند دنیاگرایی/کارکردگرایی، روند حاکمیت ارز خارجی (دلار)، روند آپارتمان‌نشینی، روند تکنولوژی ساختمانی، روند قوانین بین‌المللی، روند زندگی ماشینی، روند تکنولوژی حمل‌ونقل، روند تغییرات اقلیمی و روند صنعتی شدن هستند.

سناریونگاری با تکیه‌بر تکنیک تحلیل ساختاری

سناریونگاری در اصل سو به آینده دارد و درصدد است حالات اصلی مستقل و متمایز را که از لحظهٔ شروع محدودهٔ زمانی پژوهش آینده، مدنظر است، به‌طور مجزا و به تفکیک هر روند و هر یک را در قالب یک سناریو موردبررسی قرار دهد. اولین گام در تدوین سناریو، شناسایی و استخراج روندهای جاری در مورد پژوهی است؛ در این مرحله روندهای دوازده‌گانهٔ شهر تبریز شناسایی شد. گام دوم در سناریونگاری تشکیل ماتریس‌های تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در راستای تحلیل ساختاری است. ازاین‌روی پرسش‌نامه‌ای تدوین شد و در یک پانل مشترک از پنج نفر از خبرگان خواسته شد تا تأثیر (تأثیرگذاری و تأثیرپذیری) هر متغیر (روند) را بر متغیر (روند) دیگر در طیفی از صفر تا سه (عدد صفر به معنای نبود رابطه، عدد یک به معنای رابطه و تأثیر ضعیف، عدد دو به معنای رابطه و تأثیر متوسط و عدد سه به معنای رابطه و تأثیر قوی) تعیین کنند. این فرآیند برای هرکدام از دوازده روند جاری در بافت تاریخی شهر تبریز تکرار شد. بدین ترتیب میزان وابستگی (تأثیرگذاری و تأثیرپذیری) یک متغیر به دیگر متغیر دیگر مشخص شد. در ادامه، به کمک نرم‌افزار تحلیل ساختاری میک‌مک نتایج تحلیل محاسبه شد.

ماتریس تشکیل‌شده بر اساس اطلاعات وارده در نرم‌افزار تحلیل ساختاری میک‌مک، نشان می‌دهد که درمجموع ۱۲۶ رابطه قابل‌اندازه‌گیری در این پروژه وجود داشته که از این تعداد، ۱۸ رابطه عدد صفر، ۲۷ رابطه عدد یک، ٤٣ رابطه عدد دو و ٥٦ رابطه عدد سه بوده است. از

جدول۱: تحلیل اولیه داده‌های ماتریس اثرات متقابل و بهینه‌شدگی ماتریس در نرم‌افزار تحلیل ساختاری میک مک

Table 1: Preliminary analysis of interaction matrix data and matrix optimization in Mic Mac structural analysis software

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درجه پرشدگی
مقدار	۱۲	۲	۱۸	۲۷	۴۳	۵۶	۱۲۶	٪۸۷٫۵
چرخش			تأثیرگذاری			تأثیرپذیری		
چرخش اول			٪۱۰۰			٪۹۰		
چرخش دوم			٪۱۰۰			٪۱۰۰		

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

جدول۲: توصیف عددی میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم و غیرمستقیم روندهای بافت تاریخی تبریز بر اساس خروجی نرم‌افزار تحلیل ساختاری میک مک

Table 2: Numerical description of the impact and direct and indirect influence of the trends of the historical context of Tabriz based on the output of Mic Mac structural analysis software.

روندهای جاری در بافت تاریخی شهر تبریز	اثرات مستقیم			اثرات غیرمستقیم		
	میزان تأثیرگذاری	میزان تأثیرپذیری	رتبه	میزان تأثیرگذاری	میزان تأثیرپذیری	رتبه
روند ارتباطات مجازی	۲۵	۱۹	۴	۱۴۰۳۹	۱۰۹۲۲	۱۰
روند مسائل شهرنشینی	۳۱	۲۷	۱	۱۷۰۷۳	۱۵۲۳۰	۱
روند مصرف‌گرایی	۲۸	۲۶	۳	۱۵۷۵۰	۱۴۶۳۴	۳
روند دنیاگرایی/کارکردگرایی	۲۳	۲۳	۶	۱۳۳۸۴	۱۳۱۶۷	۸
روند حاکمیت ارز خارجی (دلار)	۲۱	۱۸	۹	۱۱۶۸۰	۹۸۲۶	۱۱
روند آپارتمان‌نشینی	۲۵	۲۶	۵	۱۴۴۱۳	۱۵۱۱۷	۴
روند تکنولوژی ساختمانی	۱۹	۲۶	۱۱	۱۱۱۹۷	۱۴۸۶۷	۵
روند قوانین بین‌المللی	۱۵	۱۷	۱۲	۸۳۶۸	۹۲۴۳	۱۲
روند زندگی ماشینی	۲۹	۲۷	۲	۱۶۳۲۰	۱۵۲۲۱	۲
روند تکنولوژی حمل‌ونقل	۲۲	۲۴	۸	۱۲۷۶۲	۱۳۳۴۸	۷
روند تغییرات اقلیمی	۲۰	۲۵	۱۰	۱۱۶۲۴	۱۴۳۶۸	۶
روند صنعتی شدن	۲۳	۲۳	۷	۱۲۵۶۹	۱۳۲۳۶	۹

طرف دیگر ماتریس بر اساس شاخص‌های آماری با دو بار چرخش داده‌ای از مطلوبیت و بهینه‌شدگی ۱۰۰ درصد برخوردار بوده که حاکی از روایی بالای پرسش‌نامه و پاسخ‌های ارائه‌شده به آن است. درجه پُرشدگی ۸۷٫۵٪ بوده که حاکی از آن است که روندهای (متغیرهای) انتخاب‌شده کنش و واکنش زیاد و پراکنده‌ای نسبت به هم دارند و خود سیستم از شرایط ناپایداری برخوردار است.

با توجه تحلیل‌های صورت گرفته در ماتریس‌های متقاطع (MDI [۵])، توصیف عددی میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری روندهای شناسایی‌شده در بافت تاریخی شهر تبریز بر اساس خروجی نرم‌افزار تحلیل ساختاری میک مک به شرح جدول ۲ است.

از مهم‌ترین اصول در سناریونگاری، شناسایی جایگاه متغیرها (روندها) در قالب راهبردهای شهری است. در این مهم، اینکه کدام متغیرها تأثیرگذار و کدام متغیرها تأثیرپذیر هستند، به تفکیک تبیین می‌شوند. در این راستا از نمودار گرافیکی زیر بهره برده می‌شود که متغیرها را در قالب چهار ناحیه بررسی می‌کند.

ناحیهٔ شماره یک به متغیرهای (روندهای) راهبردی یا دووجهی تعلق دارد که درواقع بسیار تأثیرگذار و بسیار تأثیرپذیر هستند. متغیرهای ناحیهٔ دو، در قالب بحرانی‌ترین مؤلفه‌ها، بیشتر تأثیرگذار و کمتر تأثیرپذیر هستند. متغیرهای واقع‌شده در ناحیهٔ شمارهٔ سه، تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بسیار پایینی دارند و نمی‌توانند در قالب متغیرهای راهبردی و کلیدی قرار داده شوند. متغیرهای ناحیهٔ چهار متغیرهایی هستند که وابستگی شدید به سایر متغیرها دارند، درنتیجه نمی‌توان عنوان راهبردی را به آن‌ها وارد دانست.

با توجه به درجه پُرشدگی ماتریس ۸۷٫۵٪، که حاکی از ناپایداری در سیستم است، می‌توان متغیرها و روندهای موجود در هر ناحیه را به تفکیک، در پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری ارائه کرد. نحوهٔ پراکنش روندهای جاری در بافت تاریخی شهر تبریز همان‌طور که در تصویر زیر نشان داده‌شده است، بیشتر در حول محور قطری بوده که این امر نیز نشان‌دهندهٔ ناپایداری این سیستم است.

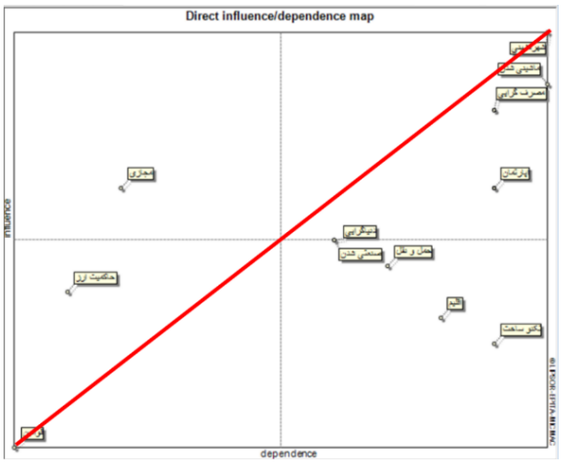
درصد پراکندگی و حساسیت در مهم‌ترین تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم روندها در نرم‌افزار، بر ۱۰۰٪ تنظیم‌شده است. به این معنی که نرم‌افزار تمامی روابط حاکم در میان متغیرها (روندها) را در قالب روابط و تأثیرات مستقیم و

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

روابط و تأثیرات غیرمستقیم به‌صورت مجزا، بر اساس نظریات خبرگان و ماتریس‌های تشکیل‌شده، ارائه می‌دهد. در شکل زیر نیز روابط مستقیم در میان روندهای جاری در بافت تاریخی شهر تبریز آورده شده است.

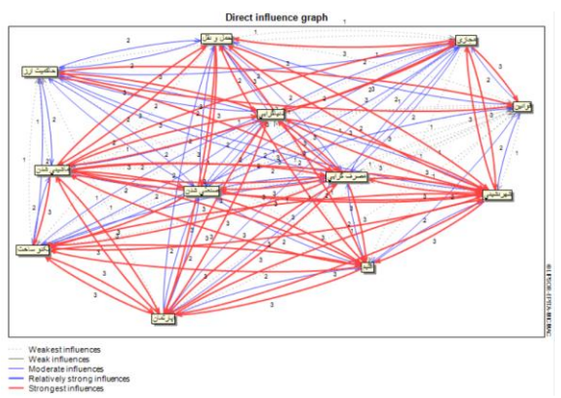
خلاصهٔ تمام تحلیل‌های ساختاری اثرات متقابل روندهای جاری در بافت تاریخی شهر تبریز را که بر اساس نرم‌افزار تحلیل ساختاری میک مک ارزیابی‌شده، بدین‌صورت می‌توان نمایش داد.

همان‌طور که در بررسی‌های نرم‌افزار تحلیل ساختاری میک‌مک نیز مشخص شد از مجموع دوازده روند جاری در بافت تاریخی شهر تبریز، چهار روند (روند مسائل شهرنشینی، روند زندگی ماشینی، روند مصرف‌گرایی و روند توسعه آپارتمان‌نشینی) بیشترین اهمیت را داشتند و به‌عنوان عامل کلیدی پیشران، شناسایی شدند که وضعیت‌های مختلف این روندها درواقع شاکلهٔ اصلی در تدوین سناریوهای آینده موردنظر است. در این مرحله، آینده‌های باورکردنی بر اساس عوامل راهبردی و کلیدی شناسایی‌شده در سه سناریو: سناریوی اول خوش‌بینانه و طلایی، سناریوی دوم بدبینانه و فاجعه‌آمیز و سناریوی سوم ادامهٔ وضع موجود و محتمل، تبیین شده‌اند. در این مرحله از سناریونگاری از متخصصانی که در مرحلهٔ ارزیابی روابط و تأثیرات روندهای بافت تاریخی شهر تبریز مشارکت داشته‌اند، از پنج نفر، درخواست شد در قالب مصاحبه‌های عمیق، سناریوهای سه‌گانهٔ شهری خود را با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از نرم‌افزار میک‌مک و



تصویر ۳: پراکنش روندهای جاری در بافت تاریخی شهر تبریز در پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری

Fig. 3: Distribution of current trends in the historical context of the city of Tabriz in terms of impact and effectiveness



تصویر ۴: روابط و تأثیرات مستقیم در میان روندهای بافت تاریخی شهر تبریز

Fig. 4: Relationships and direct influences between the trends of the historical context of Tabriz

جدول۳: موقعیت روندهای بافت تاریخی شهر تبریز به تفکیک نواحی مختصاتی در تحلیل ساختاری

Table 3: The position of trends in the historical context of Tabriz by coordinate areas in structural analysis

متغیر/نواحی	روندها	
متغیرهای دووجهی/ناحیه شماره یک اثرگذاری بالا/ اثرپذیری بالا	۱) روند مسائل شهرنشینی؛ ۲) روند زندگی ماشینی؛	۳) روند مصرف‌گرایی؛ ۴) روند توسعه آپارتمان نشینی؛
متغیرهای تأثیرگذار/ناحیه شماره دو اثرگذاری بالا/اثرپذیری پایین	۵) روند ارتباطات مجازی؛	
متغیرهای مستقل/ناحیه شماره سه اثرگذاری پایین/اثرپذیری پایین	۶) روند حاکمیت ارز خارجی (دلار)؛	۷) روند قوانین بین‌المللی؛
متغیرهای وابسته/ناحیه شماره چهار اثرگذاری پایین/اثرپذیری بالا	۸) روند دنیاگرایی/کارکردگرایی؛ ۹) روند تکنولوژی ساختمانی؛ ۱۰) روند فنّاوری حمل‌ونقل؛	۱۱) روند تغییرات اقلیمی؛ ۱۲) روند صنعتی شدن؛

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

جنس متغیرهای (روندهای) موجود، ارائه کنند. با توجه به مصاحبه‌های انجام‌شده و تحلیل‌های به‌دست‌آمده، سناریوهای سه‌گانه شهری در افق ده‌ساله در بافت تاریخی شهر تبریز را می‌توان به شرح زیر ارائه کرد:

سناریوی اول (خوش‌بینانه و طلایی)

کلان‌شهر تبریز در گذشتهٔ ده‌ساله اخیر خود، بستر تحولات بسیاری بوده که ناشی از تغییر نگرش به مدیریت شهری و ساختار ادارهٔ شهری است. شهر تبریز در برابر روندهایی که جهان را تحت تأثیر خود قرار داده، با آگاهی و بینش بیشتری عمل کرده، که در این میان بافت تاریخی شهر تبریز از این امر مستثنی نبوده است. بافت تاریخی شهر تبریز که واجد ارزش‌های بسیاری است در خصوص مسائل شهرنشینی، آثار منفی را به طرز چشمگیری کاهش داده است. مهاجرت به شهر تبریز، به‌تبع تقویت نظام اقتصادی شهرستان‌های پیرامون کمتر شده است. این امر بخشی از آسیب‌های اجتماعی در شهر، مخصوصاً در بافت تاریخی شهر تبریز را نیز کمتر کرده است. در ده سال پیش، شهر تبریز جز شهرهایی بوده که مساحت بافت فرسوده بیشتری داشته است اما این امر امروزه دیگر در بافت شهر تبریز صادق نیست. مدیریت شهری نیز در ده سال اخیر تلاش بسیاری در جهت افزایش پروژه‌های انسان‌محور داشته و از قیدوبند پروژه‌های صرفاً تجاری و ماشین محور خود را رها ساخته است. انسان و آرامش روحی–معنوی وی امروزه در صدر توجه مدیریت شهری تبریز، خاصّه در بافت تاریخی شهر تبریز است.

به همّت مدیریت یکپارچهٔ شهری و مشارکت مردم، در جهت ارتقاء کیفیت و تعالی شهر بسیار تلاش شده است. پیشتر سبک زندگی آپارتمان و برج نشینی در میان همهٔ مردم همه‌گیر شده بود، اما امروز گزینه‌های انتخابی بیشتری برای مردم فراهم‌شده و از حجم ساخت‌وساز در بافت تاریخی به‌صورت چشمگیری کاسته شده است. بافت تاریخی شهر تبریز در خصوص قوانین حفظ بافت تاریخی و ارزش‌های آن بسیار موفق عمل کرده است. یک مثال سادهٔ آن رعایت تراز ارتفاعی است که همه، در قدم زدن در داخل بافت تاریخی و نظارهٔ کالبد شهر، آن را تجربه کرده‌ایم. آرامش موجود در بافت تاریخی که ناشی از کنترل حمل‌ونقل بوده، امکان گوش فرا سپردن به صدای اذان را در جای‌جای بافت به ارمغان آورده است. فضاهای سبز نیز ازجمله دیگر محوریت‌های تأثیرگذار در مدیریت امروز شهر تبریز است. به عبارتی در ده سال پیش هَر از گاهی خبر تخریب فضای سبز به گوش می‌رسید، اما امروزه فضای سبز و توجه و حمایت از آن، ازجمله موضوعات مهم در مدیریت شهری در بافت تاریخی شهر تبریز است.

باورهای توحیدی و وحدت در میان مردم خاصه در بافت تاریخی شهر تبریز، قوت بسیاری یافته و یکی از دلایل آن بهره‌گیری از فضای مجازی و زیرساخت‌های آن در جهت سوق دادن مردم به سمت اصالت ایرانی–اسلامی است. تغییرات به وجود آمده در نظام اقتصادی شهری تحولات بسیاری در شهر تبریز و خاصه در کالبد بافت تاریخی به وجود آورده، آسایش مردم، کاهش سبک مصرف‌گرایی، عدالت و تعادل شهر و توجه ویژه به کسب‌وکارهای محلی ازجمله اتفاق‌های پیرامون ده سال اخیر است. توجه به دین در راستای اقدامات بسیار گستردهٔ مدیران و مردم، بسیار بیشتر از گذشته شده و در هر گامی که در بافت تاریخی شهر تبریز برداشته می‌شود، کالبد، این حس خوب را به مردم منتقل می‌کند. توجه به سنت‌های پیشین ایرانی–اسلامی نظیر همسایگی و حقوق آن افزایش‌یافته است درحالی‌که در ده سال پیش در بافت، همسایگانی بوده‌اند که حتی نام یکدیگر را نمی‌دانستند. آنچه امروزه در بافت تاریخی شهر تبریز به‌عنوان واقعی فیروزهٔ اسلام می‌بینیم، درواقع همان آرمان‌شهر ایرانی–اسلامی ما بوده که از ده سال پیش تلاش برای آرامش، کمال و شأن انسان را شروع کردیم. نگرش آگاهانه به دنیای پیرامون و تفکر در خصوص رویدادهای جاری و توجه به زمینهٔ ایرانی–اسلامی، بستر اولیه در به حقیقت پیوستن بافت تاریخی تبریز امروز بود.

سناریوی دوم (بدبینانه و فاجعه‌آمیز)

کیفیت زندگی و جاذبه‌های زندگی در کلان‌شهر تبریز و بافت تاریخی و باارزش و زیبای آن (البته زیبایی که گذشته بود و امروز از آن زیبایی خبری نیست!) دیگر برای کسی معنا

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

ندارد. زیرساخت‌های فناوری و شهری در کیفیت بسیار پایین است. جوانان و نوجوانان و حتی کودکان در استفاده از فضای مجازی بسیار بی‌پرواتر عمل می‌کنند به‌گونه‌ای که در این فضا غرق می‌شوند و دنیای بیرونی برایشان وجود ندارد. مهاجرت‌های بسیاری در این ده سال به شهر تبریز صورت گرفته و این عدم کنترل، منجر به گسترش بافت‌های مسئله‌دار شهری شده است.

بافت تاریخی، مرکز جولان برج‌سازان شده و دیگر اثری از خانه‌ای ویلایی، خانه‌ای تاریخی، فضایی دنج و آرام و زیبا نیست. در بافت تاریخی اثری از تاریخ نیست و جنگلی بی‌هویت از برج و آپارتمان به وجود آمده است. تورم و نظام اقتصادی به‌قدری مسائل متعددی را برای مردم به وجود آورده‌اند که دیگر کمال، آرامش، و دیگر کیفیت‌های شهری جایی در ذهن ندارند. سردرگمی در مدیریت شهری نیز در این سال‌ها تغییر نکرده است و هنوز تداوم دارد. قبول بی‌چون‌وچرای رویدادهای پیرامون و نفی خود و دچار شدن به هویت‌های هیبریدی و چندرگه از ویژگی‌های بارز در شهر تبریز است. بارگذاری‌های صورت گرفته و رعایت نکردن عدالت و امنیت و تعادل در بافت، بافت تاریخی را از هویت، اصالت و ارزش‌های خود بسیار دور کرده، به‌گونه‌ای که عملاً چیزی از گذشته در ذهن کسی نمانده است. از مفاهیم غریب در تبریز امروز، همسایه و حقوق همسایگی است. مگر حق‌وحقوقی بر هم دارند؟! آنچه در کالبد امروز بافت دیده می‌شود، بویی از دین و مظاهر اسلامی آن نبرده است. می‌توان در یک عبارت امروز بافت تاریخی را توصیف کرد: تسلیم، بی‌چون‌وچرا!

سناریوی سوم (ادامهٔ وضع موجود و محتمل)

با امروز می‌شود ده سال که بافت تاریخی شهر تبریز تغییر بسیاری بر خود ندیده است و مدیران با همان نگرش پیشین خود سعی در ادامه سیر مدیریت ناکارآمد، خود دارند. اما در این میان گاهی اقدامات مناسب و گاهی اقدامات نامناسب در سیستم مدیریت شهری جاری است. به‌عبارتی‌دیگر در این ده سال، اتوبان‌سازی و تخریب بافت و گشایش آن یکی از پروژه‌ها بوده و پیاده راه‌سازی و توجه به انسان در برخی از مقیاس‌های کوچک یکی دیگر از پروژه‌ها. اما آنچه در این میان بیشتر جلوه می‌کند این است که، بی‌توجهی به روندهایی که در پی جهانی‌شدن بر بافت تاریخی تحمیل می‌شود، به قوت خود باقی‌مانده است و توجه به بافت، در حد همان پروژه‌های کوچکی که در راستای رفع هیچ نیازی از مردم نبوده است، به جلو می‌رود. قوانین ساخت‌وساز به‌راحتی نادیده گرفته می‌شود، حرائم ارتفاعی رعایت نمی‌شود. و ما در این ده سال از بافت زیبا و تاریخی شهر تبریز که یکی از بزرگ‌ترین بافت‌های پیوستهٔ کشور بود، فاصله گرفته‌ایم و آپارتمان‌ها و برج‌های زیبایی!! به‌جای آن‌ها نشانده‌ایم.

کسب‌وکارهای محلی بیش‌ازپیش ضعیف شده‌اند و این یکی از پیامدهای کوچک مصرف‌گرایی بی‌حدومرز است. سیستم حمل‌ونقل به‌جای بهره‌گیری از روش‌های نوین که بر بافت وزنی نیفزاید، به همان شیوه به قوت خود باقی بوده و بیش‌ازپیش در بافت تاریخی نفوذ کرده و زخم‌های بسیاری بر پیکر آن وارد کرده است. اما در این میان سعی شده است تا سیستم اقتصادی فشار کمتری بر مردم وارد کند و به‌تبع آن شرایط اقتصادی و طبقه‌بندی اجتماعی، شرایط بهتری را نسبت به ده سال پیش دارد. از طرفی تدوین قوانین مدون و قوی منجر شده است تا قوانین بین‌المللی بی‌چون‌وچرا وارد نشوند و اعتماد به درون بیشتر شده است. فضای مجازی و زیرساخت‌های آن بهبودیافته‌اند و به‌تبع حرکت‌های جوانان و گروه‌هایی از مردم، توجه به هویت ایرانی–اسلامی کمی بیشتر از پیش موردتوجه قرارگرفته است. در برخی از نقاط بافت هنوز بویی از تاریخ، هویت، اصالت، ظواهر اسلامی شهر به مشام می‌رسد، اما این بخش‌های کوچک نیز در حال نابودی است. مردم هنوز در امید حرکتی عظیم هستند، که بافت را نجات دهد اما غافل از اینکه حرکت‌های کوچک مدیریت شهری در برهه‌های مختلف می‌تواند خود تبدیل به موجی عظیم شود که بافت را از گزند برخی روندها نجات دهد.

در جدول شماره ٤ وضعیت هر سناریو در قبال روندهای دوازده‌گانه بافت تاریخی شهر تبریز به تفکیک نشان داده‌شده است.

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

جدول۴: بررسی و ارزیابی تأثیر روندها بر آینده شهر ایرانی–اسلامی در سناریوهای سه‌گانه شهری

Table 4: Investigating and evaluating the impact of trends on the future of the Iranian-Islamic city in the triple urban scenarios

روندهای بافت تاریخی شهر تبریز	وضعیت روندها در سناریوی اول (سناریوی خوش‌بینانه و طلایی)	وضعیت روندها در سناریوی دوم (سناریوی بدبینانه و فاجعه‌آمیز)	وضعیت روندها در سناریوی سوم (سناریوی ادامه وضع موجود)
روند ارتباطات مجازی	* فضای مجازی به‌عنوان یک ابزار در جهت ارتقا هویت ایرانی–اسلامی بافت	* نبود زیرساخت‌های فنّاورانه مناسب و تبدیل دنیای مجازی به اصلی‌ترین هدف در زندگی	*بی‌توجهی به هویت ایرانی–اسلامی در میان مردم رواج یافته و منجر به فراموشی دنیای برون در برخی شرایط شده
روند مسائل شهرنشینی	*ارتقا کیفیت و مبدل شدن به بستری برای تعالی	* نبود هیچ نمادی از این اصالت و هویت ایرانی–اسلامی در کالبد شهر و بافت تاریخی شهر	*بی‌توجهی به بافت‌های مسئله‌دار شهری و گسترش آن‌ها، تغییر در سبک زندگی مردم ساکن بافت
روند مصرف‌گرایی	* کاهش مصرف‌گرایی	*فاصله طبقاتی، فقر و بی‌عدالتی و مصرف‌گرایی در قشر مرفه جامعه موجب سرخوردگی و مسائل اجتماعی–فرهنگی بسیاری شده است	*افزایش مصرف‌گرایی و تأثیر بر کسب‌وکارهای محلی و بلعیده شدن آن‌ها به‌گونه‌ای این کسب‌وکارها از جاذبه‌های زیبای بافت بوده‌اند.
روند دنیاگرایی/کارکردگرایی	* کاهش توجه به دنیا در جهت ارتقا اصالت ایرانی–اسلامی و همدلی	*دنیاگرایی بی‌توجهی به سایر همنوعان و محیطی و ... را فراهم کرده، مردم به‌جای زندگی در کنار هم در حال جنگ و رقابت‌های منفی هستند.	*بی‌توجهی به سایر همنوعان و توجه به خود،
روند حاکمیت ارز خارجی (دلار)	* تدوین قوانین مدون و قوی در جهت تقویت اقتصاد داخلی	*ضعف نظام اقتصادی، فقر و بی‌عدالتی، نبود امنیت و تعادل در شهر و ...	*تأثیر بر سیستم اقتصاد و به‌تبع آن در بافت
روند آپارتمان‌نشینی	* کاهش تمایل به آپارتمان و برج نشینی در بافت و حفظ ارزش‌های آن	*رواج بی‌حدومرز آپارتمان‌ها و برج‌ها در بافت، دیگر اثری از خانه ویلایی و اثری تاریخی و ... نیست. بافت تاریخی مثل بقیه شهرک‌های شهر تبریز شده...	*تغییر در ساختار بافت تاریخی شهر تبریز و کاهش پیوستگی و یکپارچگی آن
روند تکنولوژی ساختمانی	*بهره‌گیری از فنّاوری‌های روز در جهت تأمین مسکن مردم با توجه به نیازهای زمینه‌ای ایرانی–اسلامی	* نبود زیرساخت و استفاده از روش‌های بی‌کیفیت و نارضایتی همیشگی مردم	*بهره‌گیری از روش‌های نوین در ساخت‌وسازهای بافت
روند قوانین بین‌المللی	* تدوین قوانین مدون و قوی در جهت تقویت سیستم شهری	*قبول بی‌چون‌وچرای قوانین و اعمال‌نفوذ از طریق این قوانین	*کنترل‌شده
روند زندگی ماشینی	* به‌تبع سیستم حمل‌ونقل هوشمند، استفاده از ماشین در سازمان شهری منطقی‌تر شده است.	*به‌گونه‌ای که بی ماشین نمی‌توان در بافت زندگی کرد و جابه جا شد	* تأکید بر ماشین و حمل‌ونقل هنوز نتوانسته کاهش یابد و روزبه‌روز بیشتر بر بافت تاریخی تبریز فشار وارد می‌کند
روند فنّاوری‌های حمل‌ونقل	*ارائه سیستم حمل‌ونقل هوشمند و ارتقا کیفیت بافت تاریخی و حفظ آن	* نبود زیرساخت و استفاده از سیستم‌ها و وسایل بی‌کیفیت و نارضایتی همیشگی مردم	*از روش‌های نوین بسیار استفاده‌نشده وهمان سیستم پیشین در داخل بافت جاری است
روند تغییرات اقلیمی	*توجه به طبیعت و ارزش‌های آن و بارگذاری منطقی در پهنه‌های شهری	*بی‌توجهی به محیط‌زیست و بارگذاری بیش‌ازحد بر خاک و طبیعت و ...	*بی‌توجهی به محیط و حتی محصور کردن آب و کوه و خاک ادامه دارد.
روند صنعتی شدن	*توجه به مردم و طبیعت و نیازهای آن‌ها، بارگذاری‌های منطقی، فرایند عادلانه‌ای به بافت تاریخی بخشیده است.	*تمایل بر آن روزبه‌روز افزایش می‌یابد	*به دلیل مصرف‌گرایی، صنعتی شدن در داخل بافت و زندگی مردم جاری است.

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

نتیجه‌گیری

شهرها به‌عنوان مهم‌ترین دستاورد تلاش‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی انسان مطرح می‌شوند. به‌عبارتی‌دیگر، شهر، غنی‌ترین مکانی است که در گستره‌اش می‌توان به نشانه‌ها و موجودیت‌هایی دست‌یافت که محتوای تجربه‌های انسان‌ها را می‌نمایانند. امروزه شهرهای جهان در مواجهه با کلان‌روندها و روندهایی قرارگرفته‌اند که امواج پیشران جهانی‌شدن هستند. فرایند تأثیرگذاری کلان‌روندها و تأثیرپذیری شهرهای ایرانی–اسلامی، موجب تضعیف و به حاشیه رانده شدن اصالت و هویت شهر ایرانی–اسلامی شده است و به عبارتی شهرها را به‌سوی آینده‌ای مبهم سوق می‌دهد. ازاین‌روی، توجه به آینده ازجمله مهم‌ترین اقدامات اولیه در مصاف این مواجهه است. در راستای هدف پژوهش حاضر، بیست و یک روند جاری در شهر معاصر ایرانی شناسایی شد. در بررسی نمونهٔ موردی (بافت تاریخی شهر تبریز محدودهٔ حصار نجف‌قلی‌خانی) گام اول شناسایی روندهای جاری در خود شهر تبریز، خاصه بافت تاریخی است که دوازده روند از میان بیست و یک روند بر اساس بیشترین تأثیر انتخاب شدند. در ادامه نیز با بهره‌گیری از تکنیک ساختاری، جنس روندهای شهر تبریز تبیین شد و سناریوهای سه‌گانهٔ شهری در قالب سناریوی خوش‌بینانه و طلایی، سناریوی بدبینانه و فاجعه‌آمیز و درنهایت سناریوی ادامهٔ وضع موجود ارائه شد.

از موضوعات مهم و نیازمند توجه این است که سناریوی سوم (سناریوی ادامه وضع موجود) جهت‌گیری به سمت سناریوی دوم (بدبینانه و فاجعه‌آمیز) را پیدا کرده است که این موضوع نیاز به بازنگری جدّی در سیاست‌های بافت تاریخی شهر تبریز را مجدداً تأکید می‌کند. از میان روندهای دوازده‌گانهٔ بافت تاریخی شهر تبریز، روند ارتباطات مجازی، روند مسائل شهرنشینی، روند مصرف‌گرایی، روند زندگی ماشینی و روند آپارتمان‌نشینی، بیشترین گرایش را به سمت سناریوی بدبینانه دارند. این امر نشان‌دهندهٔ لزوم توجه و بازشناسی ویژه در سیاست‌های ارگان‌ها و نهادهای مرتبط با روندهای مذکور است.

آنچه امروزه شهرها با آن مواجه هستند امواجی از جهانی‌شدن است که نیاز به به‌روزرسانی را در تمام سطوح شهری می‌طلبد. بی‌توجهی به این موضوع و پافشاری بر فرایندهای فعلی در ساختار شهر، زیان‌های جبران‌ناپذیری را بر شهرها وارد می‌کند. پس وجود یک نگرش آگاهانه از روندها و شناسایی اولیهٔ آن‌ها ضروری است. در ادامه باید با توجه به زمینهٔ موجود در شهر، به‌مواجهه با روندها پرداخت که روش فلسفی رئالیسم اسلامی، خاصّه نظریهٔ ادراکات اعتباری علامه طباطبایی، این ابزار و چهارچوب نگرشی را در اختیار قرار می‌دهد. در پژوهش حاضر با توجه به این مباحث، مدل ارزیابی کلان‌روندها و روندها از منظر روش فلسفی رئالیسم اسلامی (نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی) ارائه‌شده است. این مدل می‌تواند به‌عنوان یک چهارچوب نگرشی در تمامی سطوح و لایه‌های تأثیرگذار و تأثیرپذیر شهری موردبررسی و بهره‌برداری قرارگرفته شود. این امر می‌تواند بستر و زمینهٔ تحول در راستای حفظ اصالت و هویت شهر ایرانی–اسلامی در دل بافت‌ها شود و انشاء الله در سطوح شهری و شهروندی تأثیر گذارد.

پی‌نوشت‌ها

1. Megatrends
2. John Naisbitt
3. Patrick Dixon
4. MIC MAC_en_app
5. Matrix of Direct Influences

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]

فهرست منابع

پیربابایی، محمدتقی. ۱۳۹۷. درآمدی بر معرفت‌شناسی شهرسازی اسلامی در دوران جهانی‌شدن. اولین همایش بین‌المللی معماری و شهرسازی جهان اسلام در عصر جهانی‌شدن. دانشگاه هنر اسلامی تبریز. تبریز. ۲۳ آبان ماه.

دولتشاه، عماد. ۱۳۹۵. آینده‌پژوهی و آینده‌نگاری. شیراز: مؤسسه آینده نگاران فن آفرین جنوب.

زیاری، کرامت الله و طاها ربانی، رامین ساعد موچشی. ۱۳۹٦. آینده‌پژوهی پارادایمی نوین در برنامه‌ریزی با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

سید میرزایی، سید محمد. ۱۳۸۳. نگاهی به آینده شهر. پژوهشنامه علوم انسانی (٤۱ و ٤۲): ۱۰٤–۸۵.

علی احمدی، رضا و محمد فتحیان، فاطمه ثقفی. ۱۳۸٦. ارائهٔ متدولوژی تحلیل روند برای شکل‌گیری استراتژی و آینده‌نگاری، مجله مدیریت فردا (۱۸): ۱٤–٤.

فنی، زهره. ۱۳۹۳. توسعه، پایداری و جهانی‌شدن. تهران: انتشارات مرکز ملی جهانی‌شدن.

مقیمی، ابوالفضل. ۱۳۹٤. معرفت‌شناسی آینده‌پژوهی در رویکردهای نظری به برنامه‌ریزی شهری، معماری و صنعت ساختمان. نشریه مدیریت شهری (۳۸): ۱۰٤–۷۵.

نژادابراهیمی، احد. ۱۳۹۳. حصار نجف قلی خان و شکل‌گیری و توسعهٔ تبریز در عهد قاجار. نشریه بررسی‌های نوین تاریخی ۱(۱): ۱۰۷–۱۲۱.

منابع انگلیسی

Aliahmadi, Reza and Mohammad Fathian, Fatemeh Saghafi. 2007. Rovide process analysis methodology for strategy formation and foresight. Modiriat-e Farda Journal (18): 4-14. [In Persian]

Dixon, Patrick. 2016. The Future of (almost) everything. Kindle Edition.

Dollatshah, Emad. 2016. Futurology and futurism. Shiraz: Institute of Southern Futurists. [In Persian]

Fanni, Zohreh. 2014. Development, sustainability and globalization. Tehran: National Center for Globalization Publications. [In Persian]

Moqimi, Abolfazl. 2015. Future epistemology of theoretical approaches to urban planning, architecture and building industry. Journal of urban and rural management (38): 75-104. [In Persian]

Moller, Klaus-Johannes. 2012. A critical review of the megatrends and their implications for procurement. Master Thesis at University of Twente, School of Management and Governance. 1th supervisor: Prof. Dr. Holger Schiele. 2th supervisor: Niels Pulles.

Naisbitt, John. 1982. Megatrends: Ten New Direction Transforming Our Lives. New York: Warner Books.

NejadEbrahimi, Ahad. 2014. The fence of Najaf Gholi Khan and the formation and development of Tabriz in the Qajar era. Journal of Modern Historical Studies 1(1): 107-121. [In Persian]

Pirbabaei, Mohammadtaghi. 2018. An Introduction to the Epistemology of Islamic Urbanism in the Age of Globalization. The first international conference on architecture and urban planning of the Islamic world in the era of globalization. Tabriz Islamic art University. Tabriz. Nowember 14. [In Persian]

Schwenker, Burkhard, Tobias Raffel. 2014. THOUGHTS Megatrends. Roland Berger: school of strategy and economics.

Seyyedmirzaei, Seyyed Mohammad. 2014. A Look at the Future of the City. Journal of Humanities (41-42): 85-104. [In Persian]

Sheate, William, Tony Zamparutti, Suzan Bennetti, Melita Rogeli. 2007. EEA Research Foresight for Environmental and Sustainability (Final report). Collingwood Environmental Planning. Milieu Environmental Law & policy.

Tan, Sor-hoon.2005. Challenging Citizenship: Group Membership and Cultural Identity in a Global age. Aldershot: Ashgate.

Toivonen, Marja. 2004. Expertise as Business (Long-term development and future prospects of knowledge-intensive business services (KIBS)). Helsinki University of technology, Laboratory of industrial management. Doctoral dissertation series.

Ziari, Keramatollah, Taha Rabbani, Ramin Saeed. 2017. Future research of a new paradigm in planning with emphasis on urban and regional planning. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]

[DOI: 10.29252/ciauj.5.2.195]